

EDEBİ METİNLERDE SÖZCÜK ve KAVRAM ALANLARI

Dr. Bançiçek KIRZIOĞLU*

BÖLÜM I

Edebi bir metnin (texte) herhangi bir bağlamında(context) yer alan sözcük, alan halinde birkaç komşu sözcüğün önünde bulunur ki, algılayanın bilincinde bu sözcük tek başına durmaz; “ ilgili sözcükler”i de harekete geçirir ve bir sürü sözcük ortaya çıkar. Bu sözcüklerle, bağlamdaki sözcük, anlam bakımından uzaktan ve yakından komşudurlar.İlgili sözcükler arasındaki ilişki nedeniyle bunlara “kavram akrabaları (termes apparentés) ” adı verilir. İşte edebi metin yazılır ve çözülürken komşu sözcükler hemen imajlar ya da kavramlar(concept/notion) halinde zihin ekranında belirirler. Bunlar hem metnin yazımında hem de çözümünde kaynaklık ederler. Kavram akrabalarını çağrıştıran sözcük, komşu sözcüklerin önünde bulunur; kendini onlardan ayırır; yine belli bir yerde onlara katılır. Anlam bir bütün içerisinde ortaya çıkar. Böylece diğer sözcükler yardımıyla “kastedilen kavram” oluşur. “ Diğer sözcükler” ilgili öğelerdir. Jest Trier, organlaşmış bu bütünü bir mozaik blokuna benzetir. Tek tek sözcükler birer küçük taşlardır. Bizce bu benzetiş oldukça durgun ve somut bir benzetistir. Oysa ki dil devingendir. Duygu ve düşünce de belli bir noktada durmaz. Bu devingenlik nesneden, varlıktan kaynaklanır. Dil bir evrense, bütünler de birer galaksiye-yıldız kümesine- benzetilebilir. Her sözcük bulunduğu galakside birer yıldız görünümündedir.Bkz.: Şekil:

* Atatürk Üniversitesi KK. Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Böl. Öğretim Üyesi

“ ÇİSENTİ” sözcüğüne anlam bakımından en yakın komşu sözcük,”YAĞIŞ”, en uzak komşu sözcük de “MERCAN ADASI “ olabilir. Sonuçta, kavram akrabaları arasındaki ilişkiden ortaya çıkan imaj bizi ”OKYANUS” kavramına götürebilir.

Tek bağımsız sözcüğün anlamı, ona komşu olan sözcüğün anlamına bağlıdır. Bir başka söyleyişle, tek sözcüğün ancak bütünün bir parçası olarak anlamı vardır. Metni çözerken bu anahtar sözcüğü tespit edip, çevresinde -kavram alanında(champ conceptuel.champ notionnel) yer alan komşu sözcüklerden hangilerinin bulunduğu araştırmak gerekir. Ayrıca bir de metinde yer almayan kavram akrabalarını düşünmeli, sonra ikisini birden mütalâa edip, çözüme ulaşılmalıdır. Bu sözcüğün bir başka söyleyişle anahtar sözcüğün ya da anahtar sözcüklerin kavram alanlarını belirlemez ise anlam kapalı kalır.

Kavram alanı da “eşsüremlilik(synchrone) yöntemi” ile belirlenir. Yani sözcüğün anlam özeliği, şimdiki durumuyla açıklığa kavuşur. Çünkü dili kullanan için önemli olan, dilin oluşu değil, o anda dilin kılıcı, kullanımıdır(performance). Edebi metni çözen, dili kullananın -yazarın- dil bilincine nüfuz edip bu ya da şu kavram alanının organlaşmasını belirlemeye çalışır; böylece yazarın, dil -kavram yeteneğini, eğilimlerini, imaj dünyasını ilgilerinin ağırlık noktasını tanımış olur.

Alan bölümlenmesini incelemek demek, “söz”ün ve “imaj”ın oluşumunu edebi metin aracılığı ile araştırmak demektir. Bu tür araştırma edebi eserler tablosunda sanatsal ayrımlarla ilgili ipuçları verir; yazarların birbirlerinden farklı olan özellik ve niteliklerini sergiler.

BÖLÜM II

(DİL VE YAZAR)

Sanatın dili, dilin olağan yapısından (structure)ayrılmakla oluşur. Yapıtında kişisel bir anlatımı gerçekleştiren yazarın özgünlüğü dili kullanım biçimiyle ilgilidir. Yeter ki kullandığı dil biçimi, diğer yazarlarınkinden farklılık gösterebilir. Özgünlüğe kendiliğinden ulaşılır. Yazarın, ikilemelere, karşıtlıklara, koşutluklara, benzetmelere, yinelemelere, göndermelere vb...anlam olaylarına başvurması hep dilin olağan yapısından ayrılıp, ona yeni bir boyut kazandırma çabasını yansıtır. Özellikle şiir dilinde bütün dilsel yapılar, kurallar bozulur: Ozan daha önce benzeri olmayan dilsel yapılar oluşturmağa çalışır. Bunun için de şiirde alışılmış bir anlam iletimi aramak gerekmez. Okuyucu bir şiiri okuduğunda alışılmış anlamlarla karşılaşmamalı, yeni bir anlamla yüz yüze gelmelidir. Bu nasıl gerçekleşecektir? Yapıyı oluşturan dil öğeleri arasındaki bağıntıları ortaya çıkararak; dilin günlük kullanımını aşıp, gerektiğinde onu en küçük birimlere ayırıp yeni birleşimlere giderek. Böyle bir çaba için, belki de ozanın yaratıcı olması gerektiği düşünülebilir. Gerçekte, ozanın yaratıcı olması gerekmez. Dilin kendi yaratıcılığı, dilde yeni yapılar kurmağa yeterlidir. Dil öbekleri arasındaki bağlantıları sezip yeni ileti öbekleri kurulabilir. Sezgi ise yazarın, dili en derin yapılarına değin iyice bilmesiyle gerçekleşecektir. Sezgi de gelişmiş, bilgi ve

deneyimini artırmış kişilerde daha çoktur ve daha büyüktür. Bilginin, deneyimi ve düşünmenin de sezgiyi hazırladığı ve kolaylaştırdığı bir gerçektir.

Sanat yapıtının dilsel bir kuruluş olarak özerkliği vardır. Söz (parole) bilen yazar dilin -ki toplumsaldır- zengin verilerinden yararlanarak onu, daha da zenginleştirebilir. Bu sonuca ulaşmak için de -Daha önce vurguladığımız gibi- dilin alışılmış kullanımlarını aşmak gerekir. Dilin yaratıcılığı yazarı yeni yaratılara götürür. Ne var ki yazar başlangıçta ne gibi yaratılara ulaşacağının bilincinde olmayabilir.

Bir dizge (système) olan dilin göstergelerine(signe) yazar, yeni anlamlar, yeni kavramlar(notion / concept) kazandırıp, göstergeler arasında yeni bağlar kurarak, yeni bir göstergeler bütünü oluşturabilmektedir. Yazarın işlevi(fonction) burada ağırlaşmaktadır: Göstergelere yüklediği yeni anlamların açığa çıkarılabileceği bir dil yapısı oluşturmak... Böylece yazar, dil öğelerine çok yeni anlamlar katarak, göstergeler kapsamını genişletir. Her göstergenin arkasında konuşan biri vardır. Biz ona "yazar" ya da "dilnin kendisi" diyebiliriz. Göstergenin niteliği, niceliği, konuşmanın yapısıyla değişkenlik gösterir.

Göstergenin birden çok gösterileni(signifié) olması, gösterilen sayısını sınırsızlığa değin götürebilir.

Konuyla ilgili görüşlerimizi örnekleyelim:

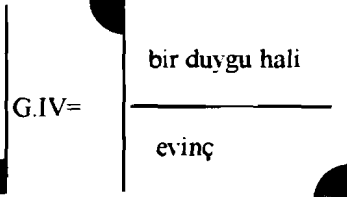
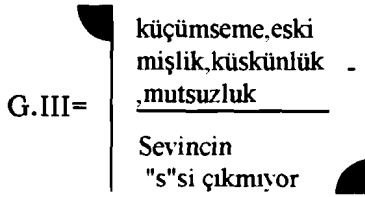
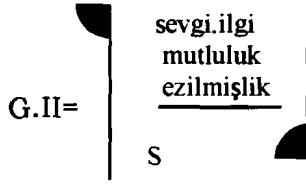
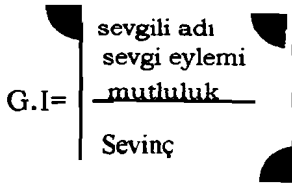
ÖRNEK I: Kendinde başlayıp kendinde biten bir üslup oluşturan Behçet Necatigil "DAKTİLO" şiirinde:

" Ne hoyrat kullanmışlar

Sevincin sesi çıkmıyor" derken,

"S" sesbirimi(phonème / unité phonologique) ile "daktilo", "sevinç", "hoyrat", "kullan-" biçimbirimleri ve "-muşlar". "-in" bağımlı biçimbirimleri(morphème) arasında bir bağlantı (relation) kuruluyor. Sonuçta, "daktilo", insan ile özdeşleşiyor: Hoyrat kullanılmış bir daktilo, yani çağın insanı. İnsana sevginin, saygının kayboluşu. Bir bakıma insana makine muamelesinin yapıldığı. Divan şiirinde sevgilinin simgesi olan "servi"nin yerini şimdi "daktilo" almıştır. "Sevinç" bir genç kızdır; sevgilidir; ozamı küskünlüğünden, mutsuzluğundan kurtaracak varlıktır da. Bu varlık ise sevgi iletemeyecek denli tükenmiştir, yorgundur; sevgisizliğin karanlığına atılmıştır. Sevincin sesinin çıkmaması, bize mutluluğun uzakta olduğunu anlatır. Görünürdeki anlam, "S" sesini daktilonun vurmamasıdır. Bu durumu bir dizi gösterge ile tespit edelim:

* Saussure göre: Söz bireysel bir olaydır.

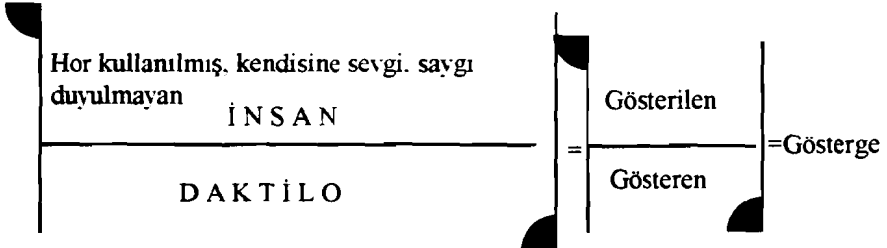
I. Göstergede Sevinc'in bağlam içerisinde hemen çağrıştırdığı ilk anlamlar görülüyor.

II. Göstergede, bir dil ögesi olan "Sevinç" birimlerine ayrılıyor ve bir ses birimine bir anlam yükleniyor.

III. Göstergede, gösterenin (signifiant) bir cümle olduğu dikkati çekmektedir.

IV. Göstergede ise, Behçet Necatigil'in bir "evler ozanı" olduğunu düşünürsek, daktilonun "S" sesini vurmaması sonucu "evinç" sözcüğünün imlendiği görülür ki, bu sözcük ev ile ilgili bir duyguyu çağırır.

SONUÇ: Ozan, göstergeler aracılığı ile yeni gösterenler oluşturabilir. Böylece, bir göstergenin gösterilen yanı değişiyor. Artık ortaya çıkan gösterge alışla gelmiş bir gösterge değildir. Ve bizim yorumumuz da gösterenlerin ürünüdür. Sonuç göstergesi için bkz.: Şekil:

ÖRNEK II: Aşağıdaki şiire "ZENON" sözcüğünün nasıl girdiğini kullarılan "söz"ler arasındaki bağıntılardan giderek irdeleyelim:

SUYU GİYİNMEK*

Bir bilinmezlikle buğulandı
Kaynaşmalarla ürpermelerle
Dolu su
Ulu su
Gür su
Sevgi su:
Sevgi suyun türküsü ninnice
Bir sevgi ninnisi.
Dolu su. ulusu.gür su.

Sevgi su bir süzülüşle
Gözeden indi bayıra:
Çamçakla su
Yalnızlık çemberinde buluştular:
Zaman zamansızdı
Zaman "ZENON" undu
Zaman durmuştu.

Çamçak. sevgi suyun yunağında
Yundu arındı.

(Baniçiçek KIRZIOĞLU)

"Zaman" göstergesi. a) Biçim.

b) Ses.

c) Anlam açılarından "ZENON" u

çağırıştırılmıştır.

"Zaman" ve "Zenon" göstergelerinde sesbirimlerin bir bölümü özdeş(identique) : "z" ve "n" sesleri. Bir bölümü de benzer: a ~ e/ a ~o -Geniş sesliler- . m ~ n- Sürekli sessizler- "Zaman" la "ZENON" arasındaki söyleyiş farkı sanki bir ağız farkı gibidir. İkisi de ad: eksiksiz, kaynaşmış, taşlaşmış birer dil ögesi.

"Su" ile "ZENON" bağımsız biçim birimleri anlam bakımından karşıtlık oluşturmaktadırlar. Su.Efesli Herakleitos'un: "*Her şey akıyor: bir ırmakta bir kez yunulur*" yargısını çağırıştırıp, akış durumundaki zamanın karşıtı olan görüşün sahibi "ZENON"u düşündürür. O ZENON ki : Bir olimpiyat koşucusu ile bir kaplumbağayı yarıştıırır: sonuçta koşucu kaplumbağayı geçemez.

Suyun akışı ile zamanın hızı arasında ise bir koşutluk söz konusudur. Bu koşutluğun yanbaşıında ise bir karşıtlık oluşur.Hızın artışı zamanı yavaşlatır; hız

* Bu şiir, "ELİF(Aylık Kültür ve Sanat Dergisi),Yıl 1, Sayı 3, Şubat 1985, Erzurum, s.:5' de yayımlandı.

belli bir noktaya ulaştığında zaman durur; geçmiş, gelecek, anla bütünleşir. Artık tek bir zaman kavramı vardır. o da andır. Bu an ise "ZENON"un olmuştur.

SONUÇ: Göstergeler arasındaki biçim, ses ve anlam ilgileri nedeniyle "ZENON" birdenbire şiirin kapsam ve kavram alanına girivermiştir.

Öte yandan şiir, bir yadırgatma ile başlamaktadır: "SUYU GİYİNMEK" Yadırgatmaya sebep olan bu bağdaştırma daha ilk anda şiire özgünlük sağlar. İlgili özgünlük, dili kullanım biçimine yönelik görünmektedir. Sonuçta metnin bütünü metafizik bir temele oturtulabilir.

Ayrıca, gözeden bayıra son hızla koşan su ve suyun zamanla buluşması- belki de bunlar iki "archetype" tir- zamanı durdurur.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan: Anlambilimi ve Türk Anlambilimi. Ankara Üni. Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Yayınları. Ankara.1971.

VARDAR, Berke: Dilbilim Temel Kavram ve İlkeleri. TDK Yayınları. Ankara 1982.

AKSAN, Doğan(Prof.Dr.): Her Yönüyle Dil. TDK Yayınları Ankara,1982

Türk Dil Kurumu: Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları-I-. TDK Yayınları. Ankara,1980.

SAUSSURE, Ferdinand de. Genel Dilbilim Dersleri. Çeviren: Berke VARDAR.TDK Yayınları. Ankara.1978.
